

characteristics: polysemantic and monosemantic. The polysemantic group of the feminine characters includes “girl”, “wife”, “mother” and “experienced old lady”. The character of a girl has two main subtypes – a stolen girl and a potential bride. The characters of the stolen girl and the potential bride are combined into the frequency category of a high social status. The external attractiveness of the heroines, which is sometimes emphasized by the onim (“Pretty Nastasia”), also characterizes these images. However, they have different functions: the stolen girl often helps the hero to overcome the antagonist, quizzing on the secret of his magical power or invincibility; the potential bride is endowed with the features of enlightenment – she seems to know about her marriage with the hero in the future and flatly refuses everyone who has asked her in marriage before. The image of the wife, in turn, is stratified to the following categories: a faithful wife, a sworn wife, a patron-wife, a traitress and an abandoned wife. The image of the faithful wife is idealized in the text of the fairy tale: she is ready for self-sacrifice for the sake of her husband. The characters of this type do not contain the portrait characteristics at all and are mostly nameless. However, the fairy tale exaggerates them with an emphasis on their extraordinary origin. The image of the sworn wife appears in the fairy tales of a similar structure, where the main character is the man-violator of the taboo. The image of such a heroine is revealed by the contrast: the magic of her beauty, skill and domesticity are opposed to inability and external unattractiveness of other female fairy tale characters. The image of the patron-wife is typical for the fairy tales built on the motive of the hero’s struggle with a mythical antagonist, who is often a chthonian teacher of magical practices or a hostile father-in-law. Female characters in this category are often the daughters of the mythical antagonist who exhibit child rebellion against their parents and link up the protagonist or have a high social status. The functions of these characters consist in replacing the role of the bridegroom. The image of the wife-traitress is also mythologically rooted or socially exalted. The image of the abandoned wife is the least frequent for the Ukrainian

fairy tale tradition. The heroine is abandoned by her husband because of the malefactors’ deceit. Depending on the plot, the image of the mother appears to be the sender of the hero, his / her patron or the traitress. Most often the hero is the mother’s son in the fairy tales with the types of the mother-sender and the mother-traitress. The daughter is the main hero in the fairy tales with the type of the mother-patron. Sometimes the fairy-tale functions of the mother-traitress are transferred to the hero’s sister. The characters of the mother-sender and the mother-traitress are entirely anthropomorphic. By contrast, the character of the patron-mother is mythologized through animal, plant, material, etc., images or symbols. The image of the experienced old lady conventionally combines the category of supernatural feminine creatures of non-productive age – mythical, chthonian, infernal – as with a positive connotation (a counselor), and with a negative (an attacker). The important aspect is that both types are much stronger than similar male images. The monosemantic group is quantitatively less than polysemantic in the Ukrainian fairy-tale tradition. It includes three main images: “stepmother”, “orphan-girl” and “old lady’s daughter”. Unlike the Western European fairy tale, where the motives of enmity between the stepmother and the stepdaughter have mythological nature, they have social nature in Ukrainian variants. The Ukrainian fairy tale focuses on the negative qualities of the stepmother as a woman who tries to drive the stepdaughter to her grave because of the property interests. This image is dominantly statically negative. The image of the “old lady’s daughter” is also statically negative in the Ukrainian fairy tale. Such features as laziness, impertinence, ruthlessness are typical for her. And, on the contrary, the image of the orphan-girl is idealized, revealing the best features: diligence, courtesy and a good heart. Moreover, the images of the stepmother and the old lady’s daughter are always negative, the image of the orphan is perfect in all the story variants of the tales of this type.

Стаття надійшла до редакції 9. 11. 2018

УДК: 929: 821.161.2-7 Ю. Гедзь

ШЕПТИЦЬКА Тетяна

РЕПРЕСОВАНИЙ ГУМОР: ДОЛЯ ПИСЬМЕННИКА ЮХИМА ҐЕДЗЯ В КОНТЕКСТІ ПЕРІОДУ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ

Стаття присвячена життю та творчій діяльності маловідомого письменника-гумориста Юхима Ґедзя. Олексій Савицький (справжнє прізвище митця) працював у 1920-х – 1930-х рр. у жанрі соціально-побутового та політичного фейлетону та входив до кола найвідоміших сатириків того періоду. Юхим Ґедзь пробував також реалізувати свій потенціал у драматургії, проте не здобув великого успіху. Аналіз матеріалів архівно-кримінальної справи письменника дозволяє відтворити не лише останні місяці його життя, а й показати методи «роботи» НКВС із мистецьким середовищем України.

Ключові слова: Розстріляне відродження; гумор; Ґедзь; Великий терор; Биківня; фейлетон; архівно-кримінальна справа.

© Шептицька Т., 2018

Вступ. На міжвоєнне двадцятиліття припадає нова хвиля українського літературного відродження, зумовлена зростанням національної самосвідомості під впливом подій української революції, загальними суспільно-політичними трансформаціями та потужним спалахом громадської активності. У зазначений період на мистецьку орбіту виходить покоління митців, якому згодом судилося пережити усі виклики і жахіття кривавого ХХ ст. Представники покоління Розстріляного відродження, з одного боку, продовжили традиції українського модернізму кінця ХІХ – початку ХХ століття, а з іншого – запропонували нове мистецьке бачення світу, що увібрало в себе пробуджену національну вітальність, революційну затятість, потужний соціальний елемент і психологічні колізії доби. Поява величезної кількості творчих сил стимулювала розвиток, а часто й боротьбу художніх стилів, різноманітні дискусії щодо шляхів поступу українського письменства, кількісний прорив і жанрове розмаїття творів, а також зростання читацького інтересу до рідномовної книжкової продукції. Значний поштовх отримують український гумор і сатира, що набувають повнокровності й повноправності, збагачуючи український літературний процес пародіями, шаржами, гуморесками, фейлетонами, сатиричними мініатюрами. Попри те, що своєрідним королем гумору 1920-х – 1930-х років вважається Остап Вишня, цікаві сторінки в розвиток цього жанру вписали також Василь Чечвянський, Кость Котко, Юрій Вухналь, Олександр Ковінька, Микита Годованець, Юхим Гедзь, Сергій Чмельов. З-поміж озвучених імен найслабше у літературно-критичній думці представлена постать Юхима Гедзя – письменника, драматурга, журналіста, що також творив і під псевдонімом Олесь Ясний.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні не існує жодної монографії чи дисертаційного дослідження, присвячених життєвому й творчому шляху цього майстра слова. В академічній «Історії української літератури ХХ століття» ім'я Юхима Гедзя згадується дуже побіжно, лишень у переліку авторів-гумористів, що сприяли розмаху цього жанру в 1920-х – 1930-х роках, захищали його від нападів вульгарної пролетарської критики та «обстоювали право цього жанру на життєдіяльність, правдивість та художність творів» (Дончик та ін., 1994, с. 264).

Фактично першою згадкою про гумориста стала невеличка розвідка за авторства О. Мукомели у книзі «З порога смерті...». На кількох сторінках перераховані основні збірки оповідань та гуморесок Юхима Гедзя та зазначені ті газети й журнали, в яких він працював. Попри мінімум інформації, яка стосувалась вік життя літератора, та відсутність критичного

аналізу його текстів, згадувана публікація була досить важливою, бо повертала ім'я письменника до наукового обігу, подавала правдиві відомості про обставини арешту й точну дату розстрілу (Мукомела, 1991).

Єдиною найповнішою публікацією про Юхима Гедзя є стаття В. Поліщука, в якій узагальнені всі наявні біографічні відомості, включно з проблемними моментами. Також автор ретельно проаналізував творчу спадщину сатирика, якого охарактеризував як «майстра із загостреним відчуттям слова, тонкого психолога й доброго майстра форми» (Полішук, 2003, с. 404). В. Полішук цілком слушно виокремив «учнівські сторони» письменника, помітивши деякі прийоми, запозичені у колег по перу, наприклад, прийом «авторського вторгнення» у сюжет, що його так любив М. Хвильовий. Проте критик також підкреслив й оригінальність творчої спадщини Юхима Гедзя, її тематичну багатоплановість, яскравість і читабельність, які забезпечуються багаторівневим сюжетотворенням. На жаль, під впливом суспільно-політичних чинників художня манера Юхима Гедзя зазнала своєрідної антиеволюції. «Відчувається, як Юхим Гедзь поступово потрапляв під дедалі важчий ідеологічний прес, питома вага соціологізму в його творах зростала до явного надміру, котрий найвиразніше проявився в останній збірці з досить характеристичною назвою — «Тихою сапою» (1933). Тут уже неприкрита апологія «світлого шляху» й пошуки «шкідників-ворогів». Звісно, що в тій же послідовності поступово вихолощувалася з його творів художність. Розпочавши з мальовничих, соковитих, емоційних гуморесок, через поглиблені психологічні характери у кращих творах 1927 – 30 років прозаїк прийшов до сухуватої і прісної мови заідеологізованих агіток» (Полішук, 2003, с.404). Незважаючи на це, Юхим Гедзь і досі залишається цікавим прозаїком гумористично-сатиричного спрямування, доробок і життєвий шлях котрого заслуговують на ґрунтовніше вивчення.

Постановка проблеми. Водночас у жодній із публікацій, присвячених долі митця, не знаходимо бодай побіжного аналізу архівно-кримінальної справи репресованого письменника. Так само відсутні спроби «вписати» його постать у загальний контекст доби сталінського терору, показати вплив тоталітарних ідеологій та практики на творчу свідомість літератора, зіставити матеріали його справи з архівно-кримінальними справами інших знищених гумористів тощо. Звісно, такі дослідження довгий час не могли бути реалізовані через закритість для громадськості архівів радянських репресивних органів. Проте після ухвалення законів про декомунізацію стало можливим вивчення документів ДПУ-

НКВС, а відтак, і доль малознаних, знищених у період масових політичних репресій, митців. Отже, тема статті є актуальною, важливою як з огляду на персональну історію Юхима Гедзя, так і для розуміння процесів, що відбувались в українській літературі 1920-х – 1930-х років.

Мета статті полягає в аналізі архівно-кримінальної справи письменника Юхима Гедзя, уточненні обставин його арешту і перебування у в'язниці НКВС, предмету звинувачень і реабілітаційних деталей, визначенні типовості / нетиповості справи репресованого гумориста для періоду сталінського терору.

Біографія гумориста і проблеми датування. Юхим Гедзь (справжнє ім'я та прізвище – Олексій Савицький) народився у м. Золотоноша 2 березня 1896 року. Власне з дати народження починається одна із проблем біографічного фактажу. Українська літературна енциклопедія стверджує, що митець з'явився на світ 18 (30) березня 1896 року (*Українська літературна енциклопедія*, 1988). В. Поліщук зауважує, що у ксерокопії свідчення про смерть письменника, переданій йому родичами Юхима Гедзя, вказується рік народження 1896-й, але день і місяць не зазначаються. Тому критик пропонує схилитися до найавторитетнішого, енциклопедичного варіанту. (Поліщук, 2003, с. 402) Однак, варто підкреслити, що дата – 2 березня 1896 – фігурує в анкеті заарештованого, що зберігається в архівно-кримінальній справі письменника. Цей документ, за внутрішніми інструкціями НКВС, мав заповнюватися з голосу самої людини. Відтак, очевидно, що дату 2 березня назвав Олексій Савицький. Безперечно, остаточну відповідь на питання щодо дати народження гумориста могли б дати записи з метричної книги м. Золотоноша. Проте відповідні матеріали перебувають на зберіганні у кількох архівних установах, що ускладнює науковий пошук.

Соціальне походження Юхима Гедзя (із селян-бідняків, за іншими даними – із родини тесляра) цілком відповідало потребам часу й теоретично могло забезпечити йому кар'єрне просування в країні, що культивувала гегемонію робітничої та частково й селянської верств населення.

На жаль, вищої освіти письменник так і не здобув, скромно записавши, що закінчив «ІІ курси драматичного інституту» («Архівно-кримінальна справа», 1937, арк. 6). Очевидно, йшлося про Музично-драматичний інститут імені М. В. Лисенка, заклад відомий як своїми фундаторами, директорами, так і випускниками. До революції, та й у пореволюційний час Юхим Гедзь працював службовцем у різних установах, зокрема, і писарем у земстві.

«До літературного життя Юхим Гедзь став прилучатися ближче до середини 20-х років.

Про те маємо немало хронікальних звісток, переважно з журналу «Плужанин», адже саме до спілки селянських письменників молодий літератор прихилився. Став одним з ініціаторів створення Золотоніської філії «Плуга» (грудень 1924 року), до якої входили ще П. Хуторський, І. Семенів, Д. Невкритий, І. Радкевич. На початку 1925-го «затверджений дійсним членом «Плуга». Відтак літературно-творчий поступ Юхима Гедзя проходив досить динамічно. Він стає одним з бажаних авторів на сторінках місцевої й республіканської періодики, друкується у «Вістях ВУЦВК», «Селянській правді», «Культурі й побуті», «Плужанині», «Всесвіті», «Новій громаді», «Червоному перці» (Поліщук, 2003, с. 402-403).

Поступово митець формує собі творче ім'я, долучаючись до когорти гумористів і сатириків, об'єднаних довкола В. Чечвянського, його брата Остапа Вишні та журналу «Червоний перець». Наприкінці 1920-х – початку 1930-х років виходять друком усі найвідоміші збірники оповідань, гуморесок, фейлетонів і п'єс Юхима Гедзя – «Автор Троянденко», «Буває й таке» (1927), «Завзятий середняк», «Принципійально» (Гедзь, 1929), «Троглодити» (1929), «Бубна-козир», «Конкурс на гопак», «Ті ж і Мирон Гречка», «Столичний гість» (1930) тощо.

Обставини арешту й знищення митця. Письменника заарештували 2 листопада 1936 р. співробітники Харківського обласного управління НКВС, висунувши звинувачення в участі у контрреволюційній терористичній організації, що ставила за мету боротьбу з радянською владою.

Обшук відбувся у квартирі письменника, що мешкав тоді за адресою вул. Червоних письменників, 5, у знаменитому будинку «Слово», котрий зображений у багатьох художніх і мемуарних творах (Куліш, 1966). Під час обшуку, який провів начальник відділення УДБ ХОУ НКВС лейтенант держбезпеки Ф. Цветухін, вилучено: паспорт, військовий квиток, кілька блокнотів і записників, різне листування, фотографії та понад два десятки книжок різних авторів. Понятим під час обшуку випало бути українському письменнику і журналісту Івану Сенченку, котрий залишив досить яскраві спогади про цей тяжкий момент. Понятий зафіксував у пам'яті не лише соціально-побутове становище репресованого гумориста, а й поведінку нквс-ників: «В квартирі вопіюща бідність, злидні. Юхим любив випивати; та він і раніше випивав, а жив добре. Справа в іншому: він був заприсяжний гуморист і драматург з легкого жанру. Отож уявіть собі становище бідолашного гумориста, який у середині 30-х років мав заробляти на життя гумором і драматургією! Навколо дикий розгул осатанілих здобитишників,

людський плач, зойки, сльози, рипіння гальм «чорних воронів», які зграями прорізували вулиці міста, — і гумор, сміх! Бідолашний гуморист мав двоє дітей і, щоб прогодувати їх, продав усе, що було в кімнаті, і вона стояла пустою (щоправда, займав Юхим три кімнати, але агенти окупували лише одну). Треба робити обшук, а стіни — голі! А хата — пуста! Відкрили шухляди столу — звичайного, обіднього, — а в шухляді й листочка паперу. А обшук робити слід, бо ж поняті тут! І, крім того, хоч здохни, а щось же та слід знайти придатне для побудови звинувачення! Крім столу, в кімнаті стояла вузька, довга, обідрана канапка, яка, певне, й залишилася вдома тому, що ніхто не хотів купити її. Один з агентів підвівся зі стільця, попрямував до канапи, взявся за кришку рукою. І тут Юхим не стерпів, стисненим голосом попередив зловісно: «Обережно, там бонба!» Агент аж підскочив, руку відсмикнув. Потім, звісно, оговтався, відкрив ту злочасну канапу. В ній лежали шмаття газети і якась мопрівська збірка — була тоді така організація громадська МОПР, яка розшифровувалася як товариство міжнародної допомоги в'язням чи щось у цьому роді. Але для агента не мав ніякого значення факт допомоги, його очі прикипіли до слова міжнародний... Ага! Міжнародний! Це, значить, стосунки із закордоном! А це ж арена шпигунської діяльності! І злочасна брошурка полізла у портфель як незаперечний свідок криміналу! Звісно, і без брошурки Юхима взяли б. Акта, звісно, ніхто нікого не складав. Забрали Юхима й пішли...» (Сенченко, 1989, 13). Це розлоге цитування важливе ще одним цікавим моментом. І. Сенченко стверджує, що жодного документу під час обшуку співробітники НКВС не складали. Між тим, в архівно-кримінальній справі Юхима Гедзя наявний протокол обшуку за підписом понятого й арештованого. На жаль, без графологічної експертизи неможливо встановити, чи були ці підписи сфальшовані, чи пам'ять І. Сенченка дала таки збій. Частина вилучених під час обшуку книжок, що належали Юхиму Гедзю, потрапили до окремого документу — переліку контрреволюційних і націоналістичних книг, з-поміж яких прогнозовано опинилися твори В. Винниченка, Г. Косинки, М. Куліша, Остапа Вишні, М. Скрипника та інших. До речі, аналогічні переліки «ворожих контрреволюційних» книг зустрічаються у справах інших репресованих гумористів — Василя Чечвянського та Юрія Вухналя, в останнього навіть наявний документ про долю вилученої бібліотеки: співробітники НКВС її просто спалили.

Перебування Юхима Гедзя у в'язниці та термін проведення слідства постійно продовжували. Відтак, в архівно-кримінальній справі гумориста міститься аж вісім протоколів допитів,

різних за метою, зовнішнім оформленням та обсягом — від 3 листопада, 4 листопада, 16 листопада, 28 листопада, 22 грудня 1936 року та 10 січня, 8 лютого і 17 травня 1937 року. Великий часовий проміжок між передостаннім і останнім допитом пояснюється організаційними моментами — Юхима Гедзя етапували з Харкова у спецкорпус Київської тюрми НКВС.

У період Великого терору була дозволена спрощена процедура слідства, а доказами вважалось і особисте зізнання заарештованого. Тому співробітники радянських спецслужб докладали максимум зусиль, аби отримати подібне зізнання. Методи впливу були досить різноманітні, але водночас і типові — від психологічного тиску, шантажу до тортур. Між потраплянням до лабет НКВС і згодою з усіма сфабрикованими й абсурдними звинуваченнями минало у когось кілька днів, у когось декілька місяців, залежно від опірності організму, внутрішнього морального стрижню і рівня больової чутливості.

Юхим Гедзь на першому допиті від 3 листопада 1937 року погодився із звинуваченнями, визнавши своє членство у контрреволюційному фашистському підпіллі. Мета наступних допитів полягала у розширенні кола учасників міфічної контрреволюційної організації. Слідчі постійно вимагали нових прізвищ і деталізації інформації, вживаючи однотипні словесні звороти й стилістичні конструкції: «На попередньому допиті від 3.IX. ви не всіх назвали учасників українського фашистського підпілля. Розкажіть про всіх учасників підпілля», «На попередньому допиті ви дали свідчення про терористичні устремління Калянника. Деталізуйте цей факт» («Архівно-кримінальна справа, 1937, арк. 36). За результатами подібної наполегливості слідчих НКВС уявна контрреволюційна терористична організація включала ледь не всіх тогочасних представників української культури. Принаймні з допиту в допит фігурують прізвища Василя Чечвянського, Юрія Вухналя (І. Ковтуна), Остапа Вишні, Максима Рильського, Анатолія Волковича, Івана Калянника, Антона Дикого, Амвросія Бучми та інших.

Розлогі переліки прізвищ так званих «ворогів народу», на думку чекістів, мали б переконати усіх у реальному існуванні якоїсь антирадянської структури. Проте коли Юхим Гедзь на вимогу представників спецслужби намагався окреслити методи роботи українського підпілля, стає зрозумілим, що предметом підозри і звинувачень стали фактично побутові розмови, оцінки тогочасного літературного процесу, окремі опозиційні погляди та думки. На запитання слідчих НКВС про практичну діяльність контрреволюційної організації письменник відповів

наступне: «Проводилась активна контрреволюційна пропаганда. Засуджувались і дискредитувались заходи радянської влади, при чому на існування радянської влади дивились, як на тимчасове явище. За висловом Чечвянського – «добре живуть лише узурпатори, які захопили в свої руки керівні посади». [...] Твори передового загону радянської літератури, які готувалися до друку, або вийшли друком, висміювали, передбачали їм швидкий і повний провал. У той же час ми намагалися зводити на п'єдестал письменників-фашистів. Творчість Хвильового, Куліша була неперевершеним шедевром «справжньої української літератури». Возвеличувався такий фашистський твір Яновського, як «Чотири шаблі». Такі установки були у Чечвянського, Ковтуна, Калянника. Проводилась контрреволюційна агітація в тому напрямку, що радянській пресі вірити не можна. Зокрема, говорилось, що за кордоном живеться добре, а радянська преса спотворює дійсність» («Архівно-кримінальна справа, 1937, арк. 55»). Подібні фрази-кліше мігрують з документу в документ і набувають статусу доказів терористичної діяльності Юхима Гедзя та його колег по перу.

Архівно-кримінальні справи жертв політичних репресій 1930-х – 1940-х років є досить специфічним джерелом для дослідження, адже містять багато фальсифікацій, вигадок слідчих, мовних і змістових кліше, неперевіраних фактів. Жодна із справ репресованих у той час українських письменників не містить речових доказів чи експертиз, як і в ситуації з Юхимом Гедзем. Проте у документах схожого ґатунку трапляються окремі важливі деталі, що дозволяють сформулювати уявлення про соціально-культурну ситуацію в Україні міжвоєнного періоду. Зокрема, в архівно-кримінальній справі Юхима Гедзя трапляється негативна оцінка тогочасними письменниками як прийому української делегації у Москві, так і ставлення до української літератури загалом. І така оцінка справді існувала, адже наші митці відчували зверхнє ставлення до себе й україномовних творів з боку центральної влади і спостерігали планомірне зачищення живих мистецьких середовищ в Україні, починаючи з 1929 року. Додатковим сюжетом виокремлюється роль Максима Рильського у підтримці упосліджуваних літераторів. Не є великим секретом, що художній переклад у часи Великого терору був чи не єдиним способом заробітку митців, що потрапили під нагляд радянських спецслужб, а їхні роботи часто публікувались під чужими, «дозволеними», іменами. Про цю практику на одному з допитів так само говорив і Юхим Гедзь («Архівно-кримінальна справа, 1937, арк. 75»).

На останньому допиті, як і на першому,

зломлений письменник знову ж таки визнав свою провину: «Так, визнаю, що я до дня свого арешту був учасником укр. к-р. фашистської організації. Як учасник організації я був безпосередньо пов'язаний із Чечвянським-Губенком, Ковтуном-Вухналем, Калянником. Про свою діяльність і учасників організації я дав на слідстві детальні свідчення, які повністю підтверджую» («Архівно-кримінальна справа, 1937, арк. 103»).

Вочевидь, особистих зізнань гумориста для слідчих НКВС виявилось недостатньо, тому до справи долучили протоколи допитів заарештованих письменників М. Ірчана, Г. Епіка, І. Калянника, А. Волковича, В. Чечвянського, К. Довганя.

Відповідно до обвинувального висновку Юхим Гедзь обвинувачувався у злочинах за статтями 54-8 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР, а саме: тому, що «був учасником української контрреволюційної нац. фашистської терористичної організації, пов'язаної з контрреволюційною троцькістсько-зінов'євською організацією, що здійснила 1 грудня 1934 року підступне вбивство т. Кірова і готувала в наступні роки терористичні акти проти керівників ВКП і Радянського уряду» («Архівно-кримінальна справа, 1937, арк. 189»).

Справа Юхима Гедзя розглядалась у Києві 14 липня 1937 року на закритому засіданні Виїзної Сесії Військової Колегії Верховного Суду СРСР. Без участі обвинувачення, захисту і виклику свідків. Підсудний винним себе визнав і просив зберегти йому життя. Проте рішення комуністичної тоталітарної системи було інакшим – Юхима Гедзя розстріляно у Києві 15 липня 1937 року. Того самого дня аналогічні вироки співробітники НКВС виконали і щодо В. Чигиріна, Ю. Вухналя, В. Чечвянського, І. Калянника.

Ймовірним місцем поховання цих репресованих літераторів є таємна спецділянка НКВС УРСР у 19, 20 кварталах Биківнянського лісу (нині – територія Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»).

Орган, що ухвалив розстрільний вирок Юхиму Гедзю (Військова Колегія Верховного Суду СРСР), його й реабілітував 22 березня 1958 року, а справу, розпочату в далекому 1937 р., закрити за відсутністю складу злочину («Архівно-кримінальна справа, арк. 224 зв.»).

Висновки. Остаточо утвердившись і зміцнивши свої позиції, радянська влада розпочала наполегливу зачистку політичного і культурного простору тогочасної УРСР. Український гумор і сатира, спрямовані на викриття недоліків «соціалістичної дійсності» (бюрократії, політичної й національної мімікрії, оковамилювання, пияцтва, обивательської байдужості) викли-

кали у партійних органів міцні підозри в нелояльності. У період Великого терору гумористична стихія досить серйозно політизується, сатира перетворюється на обслуговувальний механізм влади, а провідні українські письменники-гумористи зазнають політичних переслідувань.

Доля Юхима Гедзя як жертви масових політичних репресій виявилась досить типовою для періоду сталінського терору. Зломлений морально (бо змушений був давати свідчення проти колег і друзів-письменників), розстріляний за сфальсифікованими звинуваченнями, він став прикладом ставлення комуністичної тоталітарної системи до молодих творчих сил і до української культури загалом. До фізичного знищення додалось і знищення пам'яті про митця, адже його твори донині не перевидані, а ім'я досі не відоме широкому загалу. До наукового обігу поступово повертається корпус документів, пов'язаних із життям та діяльністю Юхима Гедзя, зокрема, і його архівно-кримінальна справа, в якій міститься важливий фактаж щодо його творчої біографії, відомості, що стосуються обставин арешту, предмету звинувачень, а також інформація про останні дні життя славного письменника-гумориста. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути як комплексний аналіз художньої спадщини Юхима Гедзя, так і зіставлення відомостей його архівно-кримінальної справи з документами інших репресованих українських сатириків з метою об'єктивізації літературного процесу, перевірки послідовності арештів і ідей та свідчень, які нав'язувались арештованим співробітниками НКВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Архівно-кримінальна справа Савицького-Гедзя О.В., № 014858. (1937). Харківський обласний архів СБУ.
Гедзь, Ю. (1929). *Принципіально*. Харків.
Дончик, В. Г., Агеева, В. П., Ковалів, Ю. І., Бойко, Л. С., Гон, М. С., Зуб, І. В.,
Штонь, Г. М. (1994). *Історія української літератури ХХ століття* (кн. 2, ч. 1). Київ: Либідь.
Мукомела, О. (1991). Юхим Гедзь. О. Г. Мусієнко (Упоряд.), *З порога смерті...*: *Письменники України – жертви сталінських репресій*. (с.127-129). Київ: Радянський письменник.
Куліш, В. (1966). *Слово про будинок «Слово»*. Торонто: Гомін України.
Поліщук, В. (2003). Олексій Савицький: Юхим Гедзь – Олесь Ясний. А. Ю. Чабан (Голова), *Реабілітовані історією: Черкаська область* (Кн. 3, с. 402-406). Сміла: «Тясмин».
Українська літературна енциклопедія. (1988). (т. 1). Київ: Українська радянська енциклопедія ім. М.П.

Бажана.

Сенченко, І. (1989). Було колись. *Україна*, 14, 19-20. 15, 12-13.

Т. ШЕПТИЦКАЯ РЕПРЕССИРОВАННЫЙ ЮМОР: СУДЬБА ПИСАТЕЛЯ ЮХЫМА ГЕДЗЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕРИОДА СТАЛИНСКОГО ТЕРРОРА

Статья посвящена жизни и творческой деятельности малоизвестного писателя-юмориста Юхыма Гедзя. Алексей Савицкий (настоящая фамилия писателя) творил в 1920-х – 1930-х в жанре социально-бытового и политического фельетона и входил в число самых известных сатириков того периода. Юхым Гедзь пробовал реализовать свой творческий потенциал также в драматургии, но не сыскал большого успеха. Анализ материалов архивно-криминального дела писателя позволяет воспроизвести не только последние месяцы его жизни, но и показать методы «работы» НКВД с культурной средой Украины.

Ключевые слова: Расстрелянное возрождение; юмор; Гедзь; Большой террор; Быковня; фельетон; архивно-криминальное дело.

T. SHEPTYTSKA HUMOR UNDER REPRESSION: THE FATE OF THE WRITER YUKHYM GEDZ IN THE CONTEXT OF STALIN TERROR

The article is devoted to the life and creative activity of the little-known humorist writer. Yukhym Gedz. His real name was Oleksii Savytskyi and he worked in the 1920s-1930s in the genre of social and political feuilleton. He was one of the most famous satirists of that period. Yukhym Gedz tried to realize his creative potential also in drama, but did not find great success. Analysis of the writer's archive-criminal case allows reproducing not only the last months of his life, but also showing the methods of the NKVD "work".

Key words: Executed Renaissance; humor; Gedz; The Great Terror; Bykivnia; feuilleton; archive and criminal case.

T. SHEPTYTSKA HUMOR UNDER REPRESSION: FATE OF YUKHYM GEDZ IN THE CONTEXT OF STALIN TERROR

In the 1920's there appeared dozens of new writers and poets and formed dozens of literary groups that changed the face of Ukrainian literature. They were named Executed Renaissance. This term is used to describe the generation of Ukrainian writers and artists of the 1920's and early 1930's who bursted out in the Ukrainian Socialist Soviet Republic and were executed or repressed by Stalin's totalitarian regime. A lot of different

processes can be observed during that period time: debates and battles among artistic styles, various discussions about the ways of Ukrainian writing development, quantitative breakthroughs and genre variety, as well as the readers growing interest in the book in native language. Also Ukrainian humor and satire acquire considerable impetus, acquire completeness and full power, enriching the Ukrainian literary process with parodies, cartoons, humorists, feuilletons, satirical miniatures.

The peculiar king of Ukrainian humor was Ostap Vyshnia. Although among the representatives of this genre one can name Vasyl Chechvyansky, Kost Kotko, Yuri Vukhnal, Olexander Kovin'ka, Nikita Godovanets as well.

Yukhym Gedz was a little known Ukrainian humorist. He was arrested 2/11/1936 being blamed in participation in Ukrainian counterrevolutionary national terrorist organization.

14/07/1937 he was condemned to the highest degree of criminal punishment by Outbound Session of the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR.

The possible burial place of Yukhym Gedz is a secret special allotment of NKVD USSR in the forest of Bykivnya (now is a territory of the National historical and memorial reservation «Bykivnianski mohyly»).

The fate of Yukhym Gedz as a victim of mass political repression was quite typical for the period of Stalin's terror. Being broken morally (because he was forced to testify against his colleagues and friends-writers), *falsely accused* and shot by NKVD, he became a typical illustration of the way the communist totalitarian system treated the young creative forces and Ukrainian culture in general. The physical destruction was also accompanied by the destruction of the memory about the artist, because his works have not been re-published up to now, and his name is still not known to the wide public.

Стаття надійшла до редакції 7. 11. 2018